

Hällristningar och gravar vid Fors

ARKEOLOGISK UTREDNING ETAPP 1 INFÖR NY DETALJPLAN

Årsta 1:4, Västerhaninge socken, Haninge kommun,

Södermanland

Karin Beckman-Thoor

Hällristningar och gravar vid Fors

ARKEOLOGISK UTREDNING ETAPP 1

INFÖR EN NY DETALJPLAN

ÅRSTA 1:4

VÄSTERHANINGE SOCKEN

HANINGE KOMMUN

SÖDERMANLAND

Karin Beckman-Thoor

Tidsperioder

Yngre stenålder/neolitikum – ca 4000 –1800 f. Kr

Bronsålder – 1800 – 500 f.Kr

Järnålder – 500 f. Kr –1050 e. Kr

Äldre järnålder – 500 f. Kr – 500 e. Kr

Yngre järnålder – 500 – 1050 e. Kr

Medeltid – 1050 – 1527 e. Kr

Efterreformatorisk tid – från 1527 e. Kr och framåt

Senare tid – 1800 - och 1900-talen

Förkortningar och begrepp

Fornsök – FMIS sökapplikation över fornlämningar vid Riksantikvarieämbetet

Fornreg - Rksantikvarieämbetets fornminnesregistrering

FMIS/Fmis – Fornminnesinformationssystem vid Riksantikvarieämbetet, det digitala fornminnesregistret

ISOF, NAU – Institutionen för språk och folkminnen vid Uppsala universitet, Namnarkivet med digitalt ortnamnsarkiv

RAK – Rikets allmänna kartarkiv

LMS – Lantmäteristyrelsens kartarkiv

RAÄ – Riksantikvarieämbetet

RAÄnr - det nummer som lämningen får i Fornreg och Forsök.

SHM – Statens historiska museum med digitala arkiv över samlingar

© **KRAKA KULTURMILJÖ AB 2019**

Kraka kulturmiljö rapport 2019:6

KRAKA KULTURMILJÖ AB

Johan Skyttes väg 232

125 34 Älvsjö

E-post: krakakulturmiljo@gmail.com

Omslag: L2014:6360 avser en hållristning om 3 älvkvarnar på ett mindre stenblock i en boplat, L2014:4808, med lämningar från järnålder fram till medeltid. Vy mot S.

Foto: Samtliga foton har tagits av Karin Beckman-Thoor

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet medgivande R172_130051

Tryck: Kraka kulturmiljö

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	6
Målsättning	7
Metod och genomförande.....	7
Områdets topografi och kulturhistoria	8
Resultat	12
Utvärdering	18
Referenser.....	20
Administrativa uppgifter	21
Bilaga 1. Tabell över fornlämningar och objekt.....	22

Sammanfattning

Inför en ny detaljplan vid Fors gård och Fors golfbana har Kraka kulturmiljö utfört en arkeologisk utredning, etapp 1. Utredningen har omfattat en arkiv- och kartstudie följt av en fältinventering.

Utredningsområdet är rikt på fornlämningar från bronsålder och järnålder, i området fanns sedan tidigare 15 kända fornlämningar. De utgjordes av: 4 hållristningar; 4 gravfält; 2 högar; 4 stensättningar och 1 boplat. Av dessa var ett gravfält, L2014:4649, något skadat genom olika markarbeten i området. Två stensättningar, L2014:4693, L2014:5277, återfanns ej.

Vid utredningen framkom ytterligare 1 grav och 2 möjliga gravar, 5 hållristningar, platserna för ett torp och en bro, några övriga kulturhistoriska lämningar samt 8 boplatlägen vilka utgör möjliga fornlämningar.

Sammantaget har de nypåträffade hållristningarna, stensättningen och boplatlägena visat att i likhet med andra områden i Haninge så finns det alltid fler fornlämningar att hitta.

Fig. 1. Objekt 5 avser ett boplatläge på norra sidan av väg 73, helt nära Fors gård. I närområdet ligger gravfält och en boplat som undersöktes när väg 73 byggdes om till motorväg. Vy mot NV.

Inledning

Kraka kulturmiljö AB har utfört en arkeologisk utredning, etapp 1, inför detaljplaneläggning av ett nytt verksamhetsområde inom del av Årsta 1:4 i Västerhaninge. Den arkeologiska utredningen har beställts av Länsstyrelsen i Stockholms län som också fattat beslutet, enligt 2 kap. 11 § KML (Kulturmiljölagen). Uppdraget har dnr: 431-8788-2019. Arbetet har bekostats av Haninge kommun. Fältarbetet utfördes under första hälften av augusti.

Utredningsområdet är knappt 90 hektar stort och ligger på båda sidor av väg 73, i anslutning till Fors gård och Fors golfbana, cirka två kilometer sydsydost om Västerhaninge centrum.

Karin Beckman-Thoor, Kraka kulturmiljö, har ansvarat för arbetet och ställt samman denna rapport. I fältarbetet deltog hållristningsexperten Sven-Gunnar Broström, som tidigare tipsats om fynd av hållristningar i området av arkeologen Roger Wikell.

Fig. 2. Utredningsområdet, blå markering, ligger i Haninge kommun, söder om Västerhaninge, på ömse sidor om väg 73. Digitala topografiska kartan, skala 1:50 000.

Målsättning

Den arkeologiska utredningens syfte är att fastställa fornlämningar inom utredningsområdet. Nya, icke registrerade fornlämningar har identifierats, möjliga fornlämningar, främst boplatslägen har noterats. I arbetet har det ingått att dokumentera och redovisa övriga kulturhistoriska lämningar.

På ett övergripande plan ska utredningen underlätta detaljplaneringen och bidra till att fornlämningar kan undvikas så långt det är möjligt.

Metod och genomförande

Den arkeologiska utredning avser en etapp 1 och följande moment har ingått och utförts i den ordning som de presenteras:

- Kända och registrerade lämningar har identifierats i Fornsök vid RAÄ (Riksantikvarieämbetet).
- Det har genomförts en sökning i Statens Historiska museums digitala samlingar för att få en bild av fynd i området.
- Arkeologiska rapporter och litteratur har studerats i RAÄs rapportarkiv (Samla och kulturmiljöregistret), Vitterhetsakademiens bibliotek.
- Genomgång av sockenkartor vid Antikvariska topografiska arkivet vid RAÄ, för att få med äldre rapporter i området.
- Genomgång av historiska kartor vid lantmäteriets digitala arkiv.
- Studie av strandlinjekartor och geologiska kartor från Sveriges geologiska undersökningar.
- Fältinventering som inneburit en okulär besiktning av området. Jordmån har kontrollerats med jordsond. Ställvis har mossa på hällar borstats bort. Området utgörs delvis av Fors golfbana. Arbetet utfördes med hänsyn till greenernas riktning och utformning. Tidvis fanns det många aktiva golfare på fälten, varför inventeringen delvis utfördes innan golfbanan öppnade. Inför arbetet ägde det rum ett samråd med golfbanans personal.
- Inmätning har skett med GPS och lämningarna har rapporterats in till RAÄs "Fornreg" enligt praxis.

Fig. 3. L2014:4510, en stensättning i den östra delen av utredningsområdet, med kraftig kantkedja. Vy mot V.

Områdets topografi och kulturhistoria

Utredningsområdet ligger i Haninge på Södertörn nära Östersjökusten. I norr består det av ett högt, skogbeväxt berg och i söder av en öppen lerslätt som idag nyttjas som golfbana. Genom norra delen av området går väg 73, i öster kantas området av vägen till Årsta Havsbud och i söder och väster gränsar området till den meandrande Fors å. Området ligger på nivåer mellan 15 och 35 meter över havet och har präglats av landhöjningen från övergången till yngre stenålder till idag.

De högsta nivåerna finner vi norr om väg 73 där berget torrlades redan 4000 f. Kr. Här domineras terrängen av kala hållmarker och de områden som stack upp ur havet utgjorde en karg bergig ö. Under yngre stenålder, mellan 3 000 och 1800 f. Kr. torrlades höjden mitt i området för Fors golfbana. Från att ha varit en ö växte den ihop med fastlandet i norr och bildade en halvö, se fig. 4. På Södertörn finns många kända gropkeramiska boplatser, t.ex. Sittesta, Norvik, Korsnäs, vilka ligger på samma nivå som halvön vid Fors.

Under bronsålder torrlades den södra delen av utredningsområdet och under äldre järnålder, vid år 0, hade havsviken dragit sig tillbaks till området vid Berga örlogsbas, ungefär där havet är idag. Denna förändring ledde till att arealen ängsmark ökade kontinuerligt under hela bronsåldern och det fanns goda förutsättningar för att hålla allt större boskapshjordar.

I området runt Fors finns det ett stort antal fornlämningar från brons- och järnålder. Bilden av Haningebygden som ovanligt rik på fornlämningar styrks av de många arkeologiska undersökningar som utförts i området för motorvägen, väg 73, och för uppförandet av bostadsområden runt Västerhaninge centrum. Det nu aktuella utredningsområdet har berörts av flera arkeologiska utredningar och undersökningar som visat på många bosättningar från bronsålder fram till historisk tid.

Fig. 4. Karta som visar strandlinjen 4 000 f Kr. På kartan återges utredningsområdet med en blå markering. Digitala fastighetskartan, skala 1:20 000.

Inför utbyggnad av väg 73 till motorväg berördes två fornlämningar invid utredningsområdet. L2014:4653/ Västerhaninge 402 vid Fors gård utgjordes av en boplats från främst äldre järnålder invid Fors gård. Den bedömdes fortsätta i norr under husen vid Fors gård. L2014:4808/ Västerhaninge 477 vid Fors Östergård avser en boplats /bytomt med lämningar från yngre järnålder till 1500-talet (Lindgren&Åqvist 1991, Åqvist 1992). En förundersökning söder om denna för en ny tillfartsväg visade att området var fyndtomt och att boplatsen inte fortsatte ut i åkermarken (Schützler, 1993).

År 2007 genomfördes avgränsande förundersökningar av flera gravfält inför ombyggnationen av väg 73. Dessa arbeten berörde bland annat L2014:5312/Västerhaninge 408:1, ett gravfält om tio stensättningar. I samband med att gravfältet avgränsades, det fortsatte inte ut i åkermarken, påträffades hållristningar (Appelgren 2008).

Hållristningen, L2014:4714/ Västerhaninge 624 bestod av drygt 30 skålgropar, en fotsula och linjer och L2013:4858/ Västerhaninge 625 av sju skålgropar. När hållen rengjordes och dokumenterades av Sven-Gunnar Broström hittades en ålderdomlig knapp i en av skålgroparna. Knappen kan ses som ett offer i sen tid och visar att de varit kända och i bruk långt fram i tiden (Broström 2007).

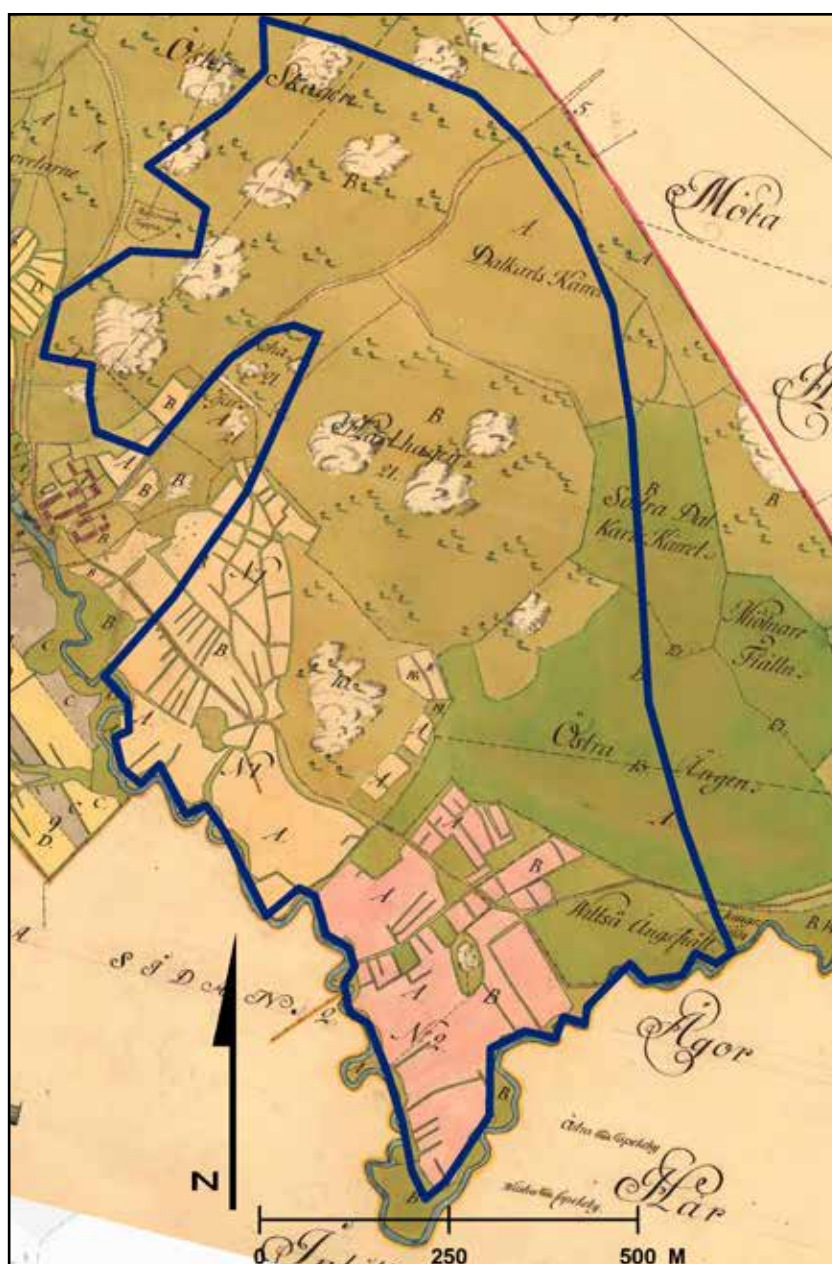
Boplatsen L2014:4808/ Västerhaninge 477:1 berördes av en arkeologisk utredning etapp 1 år 2015 och etapp 2 år 2016 inför planerad gång och cykelväg (Åhlström 2015, Andersson 2016). Ett år senare utfördes en arkeologisk förundersökning av samma lämning. Det påträffades inga lämningar i den yta som berördes av gång- och cykelvägen (Wertwein 2017).

Utredningsområdets utveckling och användning i historisk tid förstås enklast genom historiska kartor. Den äldsta kartan över området är en geometrisk karta från år 1638 som visar hur Fors by låg invid bron över ån och bredde ut sig på båda sidor om ån, där det fanns en ”sågkvarn” och en ”mjölkvarn”. Inägomarken med åkrar och äng låg på båda sidor om ån. Längre österut fanns en inhägnad ängsmark. Inägomarken var uppdelad på två gårdar, vilket visar att marken brukades i tvåsåde, ett gårde såddes och skördades medan det andra vilade. Nästa år skiftade odlandet till nästa gårde. Kartbilden från 1600-talet illustrerar på ett övergripande plan var byn har legat och hur marken odlats sedan medeltid.

Nästa karta är storskifteskartan från 1772 då varje gård i Fors fick sina åkrar samlade i större sammanhängande gårdar, se fig. 5. Byn låg kvar på samma plats som tidigare och gårdarna hade formen av kringbyggda götiska gårdar. Öster om ån, i det som motsvarar utredningsområdet hade gårdar A och gårdar B sina inägor, runt dessa låg ängs- och hagmarker samt skog som för första gången redovisades detaljerat med hägnader och namn som ”Hästhagen”, ”Mjölhare Fjälln”, ”Södra Dal Karls Kärret” med flera. Kartan visar också att det fanns en ”Båtsmanstappa” med två små hus i nordväst och kant i kant med utredningsområdet. Tappan med husen visar på det Båtsmanstorp som återfinns i yngre kartor. Båtsmanstorpets har aldrig legat inom utredningsområdet, då platsen för torpet möts av en bergklack där utredningsområdet börjar. Kartan visar också vägsträckningar och platsen för en bro över ån till Ekeby. På kartan finns även markerat ”WittsÅ Ängsfjäll” som visar att WittsÅ haft en utjord inom Fors ägor.

År 1861 genomfördes laga skifte för de två östra gårdarna i Fors, gårdarna väster om ån hade skiftats redan på 1830-talet. Laga skifte ledde till att gårdarna fick större möjlighet att styra över sin utmark och det blev vanligt att det etablerades torp och backstugor i periferin av ägorna. Östergården flyttades ut till ett nytt läge söder om Hästhagen. Bebyggelsen redovisas på Häradskartan från 1901, se fig. 6. Under 1800-talets andra hälft anlades flera torp, framför allt norr om utredningsområdet, men också strax norr om Östergården där torpet Haga uppfördes, i den forna Hästhagen.

Invid ån, nära kanten av utredningsområdet fanns det en stuga som hette Hingen, kanske var det en backstuga. På 1950-talets Ekonomiska karta är både Hingen och torpet Haga borta. Vägen genom det södra gårdet och bron över ån till Ekeby finns dock kvar på den Ekonomiska kartan från 1950-talet.

Fig. 5. Stoskifteskarta för Fors år 1772 med utredningsområdet i blått. Den visar hur marken slagits samman i större sammanhängande ägor för de två gårdarna i området. Kartan visar alla markslag inom utredningsområdet. Rektifierad, skala 1:10 000..

Viktiga epoker och kulturhistoriska spår i området att tänka på:

- Yngre stenålder, delar av området bildade en halvö. Det har påträffats fynd av stenyxor på Fors gård och i närområdet.
- Bronsålder - rösen och mindre gravfält samt ett stort antal hållristningar anger att det finns boplatser i området. Vidsträckta ängsmarker torrlades genom landhöjningen.
- Äldre och yngre järnålder - gravfält visar att det finns flera bosättningar i området, vid Fors by, invid ån och norr om Östergården. Öster om Östergården är en stor boplats med lämningar från yngre järnålder.
- Medeltid - Fors by ligger invid ån men det finns också medeltida fynd inom boplatserna öster om Östergården.
- Nyare tid - väg och bro till Ekeby i söder. Efter laga skifte uppfördes Östergården, torpet Haga och Hingen.

Fig. 6. Häraskartan år 1901 med utredningsområdet i blått. Den visar Östergården, torpet Haga och Hingen som alla uppfördes efter 1861 års laga skifte. Rektifierad, skala 1:10 000.

Resultat

När inventeringen påbörjades fanns det 15 kända, registrerade fornlämningar i området. De utgjordes av 4 gravfält; 4 hällristningar; 2 högar; 4 stensättningar och 1 boplat. Vid inventeringen noterades 20 objekt som utgjordes av 5 hällristningar, 2 lokaler med stensättningar, 8 boplatslägen och 5 övriga, bland vilka det ingår platsen för ett torp.

Samtliga fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar har registrerats i Riksantikvarieämbetets Fornreg. Boplatslägen registreras inte i Riksantikvarieämbetets Fornreg. I texten anges de tidigare kända lämningarnas löpnummer i Fornreg och Forsök. För nypåträffade lämningar anges objektnummer samt nytt löpnummer. Objektnummer avser det nummer som lämningarna har fått vid fältarbetet. Lämningarna presenteras från norr till söder.

Den del av utredningsområdet som ligger norr om väg 73 består av ett högt berg med berghällar och området är präglat av vägar, närliggande verkstäder och småindustrier samt Fors gård.

Objekt 1/ L2019:3920, avser ett sentida stenfundament och terrasskant av kallmurade stenar. Anläggningen ligger i den södra änden av en skjutbana som finns med på 1950-talets ekonomiska karta. Den kan vara rester av med någon byggnad som hört till skjutbanan. Den är sentida och har bedömts som en övrig kulturhistorisk lämning.

Objekt 2/ L2019:3921, är ett nyfynd av en hällristning i form av en älvkvarn, kan även kallas skålgrop, på krönet av en håll. Den ligger strax ovan den öppna betesmarken som vidtar i söder. Den utgör fornlämning.

Objekt 3/ L2019:3929 och L2019:3930, avser en tydlig stensättning som utgör en säker fornlämning och en stensättning som bedömts som en möjlig fornlämning då den är oregelbunden och omrörd i ytan. De är båda övertorvade och ligger intill varandra på en avsats i den sydsluttande hagmarken. I närområdet ligger **objekt 4/ L2019:3931** som avser ytterligare en möjlig stensättning i ett liknande läge.

Fig. 7. Objekt 2/L2019:3921, är en nypåträffad grav, strax nordost om Fors gård. Den ligger i kanten av ett boplatsläge, objekt 5, som sluttar ner mot sydost. Vy mot S.

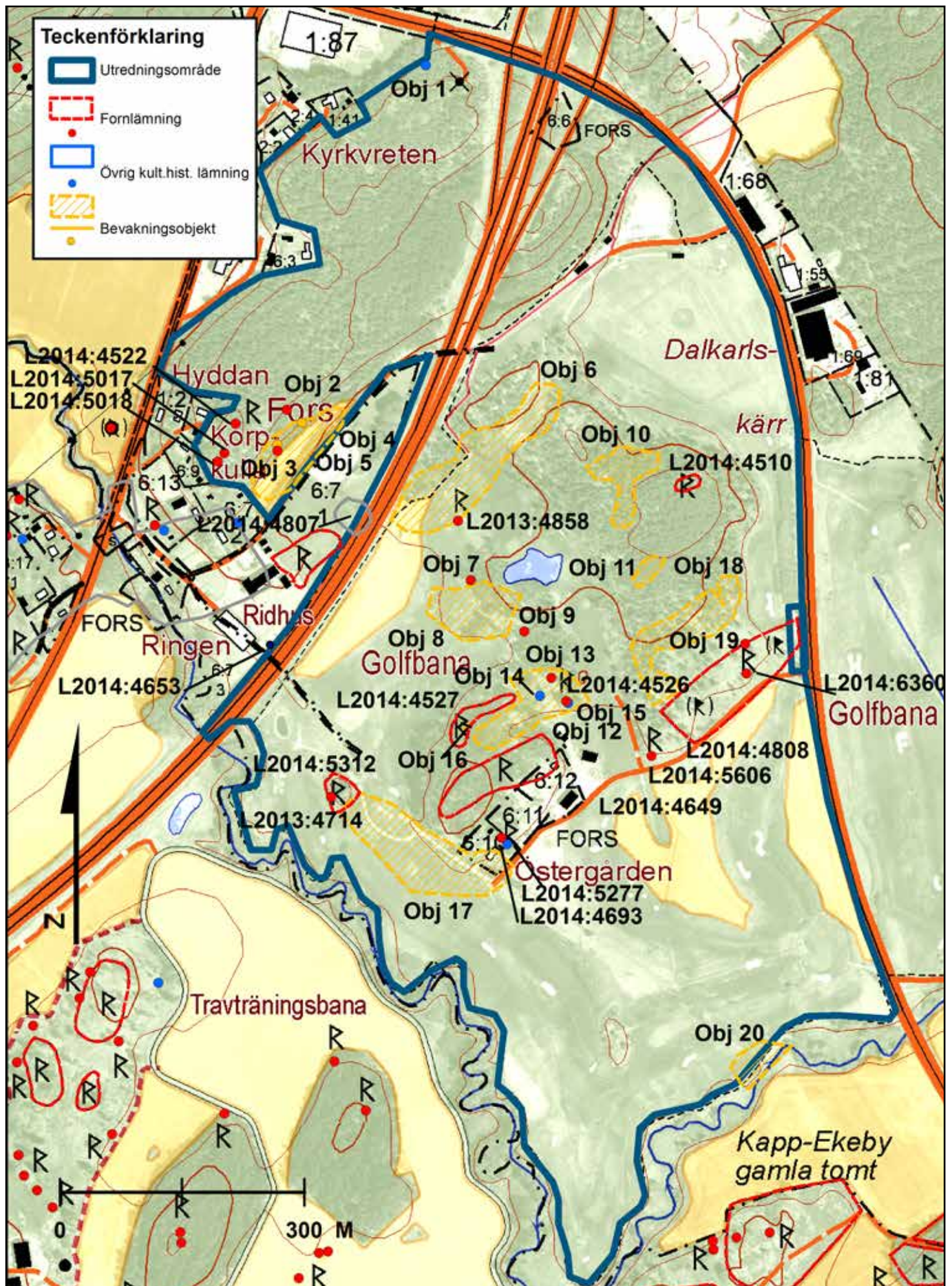

Fig. 8. Utredningsområdet med utredningens resultat. Nya fornlämningar redovisas med objektnr. för att siffrorna ska få plats i bilden. Löpnr. återfinns i text och bilaga 1. Fornlämningar utanför utredningsområdet anges ej med fornlämningsnummer för att öka läsbarheten, de återfinns i RAÄs Forsök. Digitala fastighetskartan, skala 1:6 000.

Gravarna ligger i anslutning till ett boplatsläge, **objekt 5**, som utgör en möjlig fornlämning. Läget består av avsatser i en sydost-sluttning I dess närhet har det undersökts delar av ett gravfält, L2014:4369, och en boplat, L2014:4807 när väg 73 byggdes om till motorväg.

Vid Fors gård finns flera fornlämningar och andra lämningar, bland annat fyndplatsen för en stenxyxa, L2014:4578, sydväst om utredningsområdet.

Inom utredningsområdet ligger även **L2014:4522** som avser en stor hög på högsta punkten av en markant bergrygg. Nedan denna ligger **L2014:5017**, en stor treudd med 17 meter långa sidor och **L2014:5018**, en mindre treudd. Intill dessa gravar som klassas som fornlämningar finns oregelbundna och ojämna förhöjningar som kan vara ytterligare gravar.

På södra sida av väg 73 ligger Fors golbana. Där finns klubbstuga, maskinhus och den välklippta golfbanan som består av i mindre landskapsrum omgivna av skogsklädda höjder. I området ligger Fors Östergård som skiftades ut under sent 1800-tal, efter laga skifte. Idag har Fors Östergård delats i två fastigheter och det har uppförts nya villor. I området har det noterats flera boplatslägen som utgör möjliga fornlämningar. Flera av dessa ligger i områden som utgör golfbana och kan vara omschaktade.

Objekt 6 och objekt 8 är två boplatslägen som utgör möjliga fornlämningar. De består av ett sadelläge med sluttningar respektive en sluttning mot väster. Gemensamt för dem är att de kan ses som en fortsättning av den boplat, L2014:4807, som undersöktes när väg 73 byggdes, de vänder sig mot samma flacka äng. Det är dock oklart hur stor del av markytan som är ursprunglig och hur stor del som förändrats för de greener som finns i området, se fig. 13.

Fig. 9. Objekt 7/L2019.3932, är en hållristning om 3 älvkvarnar inhuggna på en berghäll som sluttar ner mot ängsmarken i väster. Vy mot Ö.

Intill boplatslägena ligger flera älvkvarnsförekomster. **L2013:4858** är en älvkvarnsförekomst om sju älvkvarnar på en flack berghäll, se fig. 14. **Objekt 7/ L2019:3932** är en älvkvarnsförekomst om tre älvkvarnar, även de på en berghäll, se fig. 9. **Objekt 9/ L2019:3933** avser en älvkvarn mitt på ett mindre flyttblock, se fig 13. Dessa tre älvkvarnsförekomster vänder sig mot den forntida betesmarken i väster. De är fornlämningar.

Mitt i golfbanan ligger en skogsklädd höjd med nivåer mellan 25-35 meter över havet. Här finns **objekt 10 och objekt 11**, två fina boplatslägen som utgör möjliga fornlämningar. De ligger båda på sandig grusmark och på nivåer mellan 25 och 30 meter över havet. Lägena utgör fina platser för strandnära stenåldersbosättningar.

På krönet av höjden finns, **L2014:4510**, ett gravfält om fem gravar. Gravarna har grov stenfyllning, kraftig kantkedja och är delvis övermosade, se fig. 3. Den största graven är röseliknande. Tidsmässigt bör de höra hemma i bronsålder eller äldre järnålder.

Mitt i utredningsområdet och mitt i golfbanan finns en flack moränhöjd med bergryggar där berget går i dagen. Området består av gräsmarker och blandskog samt stigar för golfbanan. I detta område finns sedan tidigare flera kända fornlämningar och nya har tillkommit.

Objekt 12 avser ett boplatsläge som utgör en möjlig fornlämning. Det består av ett flackt krön och en sluttning mot söder. Ställvis är markytan skadad av schaktning och en golfstig.

Inom boplatsläget finns en älvkvarnsförekomst **objekt 13/ L2019:3934** som består av en älvkvarn mitt på ett stort flyttblock. Flyttblocket är ett landmärke på den flacka höjden. Älvkvarnsförekomsten är fornlämning. I området ligger även platsen för torpet Haga, **objekt 14/ L2019:3935**.

Fig. 10. Objekt 13/L019:3934, avser en hållristning om 1 älvkvarn på toppen av ett stort flyttblock. Här står Sven-Gunnar Broström som hittade hållristningen intill blocket.

Torpet är klassats som en övrig kulturhistorisk lämning då det är uppfört efter 1850. Det finns en laga skifteskarta över området från 1861 där torpet inte finns med. På ekonomiska kartan från 1956 är Haga borta. Kvar i området finns ett ogenomträngligt buskage av syrener och rosenspirea, där det kan finnas kvar husrunder.

Objekt 15 / L2019:3936 avser en källargrund som klassats som en övrig kulturhistorisk lämning. Den har troligen hört ihop med torpet Haga. **L2014:4526** avser en övertorvad stensättning, med välvd profil. Graven är fornlämning och är påförd odlingssten i sen tid och ligger tätt inpå objekt 15, en källargrund, se fig. 12.

Objekt 16/ L2019:3919 avser en terrasskant som ligger i kanten av ett gravfält. Terrasskanten har bedömts som möjlig fornlämning då den kan vara förhistorisk alternativt en rest av en byggnad som hört ihop med torpet Haga.

Här finns också två gravfält. **L2014:4527** omfattar fem runda stensättningar och en kvadratisk stensättning. Gravarna ligger på krönet av en smal bergrygg. **L2014:4649** omfattar 30 gravar i form av en hög och 29 stensättningar. Gravfältet är delvis skadat i kanten av markarbeten på tomten i sydost. Gravfälten är fornlämningar och tyder på att det bör ha funnits en bosättning i området under äldre till yngre järnålder.

Vid Fors Östergård finns det registrerat två stensättningar, **L2014:4693** och **L2014:5277**. En av dem är registrerad som fornlämning, en som möjlig fornlämning. Vid inventeringen kunde inte någon av gravarna återfinnas. På platsen var en stenlagd parkeringsplats.

Objekt 17 avser ett boplatsläge som sluttar svagt mot ån i väster. Det ligger i anslutning till ett gravfält. Området kan vara påverkat av marking-

Fig. 11. I buskagen mitt i bild har torpet Haga legat, objekt 14/L2019:3935. Området utgör även ett fint boplatsläge, objekt 12, med hållmark och gravfält runtom. Vy mot SO.

repp. Boplatsläget är en möjlig fornlämning. Norr om och kant i kant med boplatsläget ligger **L2014:5312**, ett gravfält om tio stensättningar och in till detta en hällristning, **L2013:4714** som består av 32 älvkvarnar, en huggen yta och en fotsula. Hällristningen och gravfältet är fornlämningar.

I öster återfinns **objekt 18**, ett boplatsläge som är en möjlig fornlämning. Läget består av sandiga och grusiga avsatser och en syd-sluttning ner mot en mindre våtmark. I väster och i norr avgränsas området av berghällar som bidrar till en tydlig rums känsla.

L2014:4808 är en boplats som påträffades vid utredningsgrävningar på 1990-talet. I området har det påträffats fynd från järnålder och medeltid som kulturlager, härdar och stolphål samt fynd av ben, keramik och järnbeslag. Boplatsen är fornlämning. Vid undersökningar för en ny väg till Östergården har boplatsen avgränsats mot söder. I området för vägen påträffades inga boplatslämningar, den förefaller håller sig till moränmarken norr om de öppna fälten (Schützler 1993).

Inom och i anslutning till boplatsområdet finns tre hällristningar, alla är fornlämningar. **Objekt19/ L2019:3937** avser en älvkvarnsförekomst om en älvkvarn på ett mindre flyttblock. **L2014:5606** avser fyra älvkvarnar. **L2014:6360** är en älvkvarnsförekomst på fast berg som avser tre älvkvarnar.

Objekt 20 avser en plats för en bro till Ekeby. Enligt äldre kartor, har det funnits en bro i området från tidigt 1700-tal till 1950-talet. Närområdet är omdanad av golfbanans gräsmattor och det är svårt att urskilja var vägen fram till ån har gått. Marken i området är ojämn och beväxt med jättebalsamin och björnloka. Det skulle kunna finnas rester av en äldre stenbro i området, varför platsen bedömts som en möjlig fornlämning.

Länsstyrelsen fattar beslut om fortsatta arkeologiska insatser.

Fig. 12. L2014:4522 avser en stensättning i kanten av en moränhöjd, i sluttningen ner mot golfbanan finns även en källargrund, objekt 15/L2019:3936. Vy mot SSO.

Utvärdering

Inventeringsarbetet planerades efter samråd med golfbanans personal och löpte på planenligt. I fältarbetet deltog Sven-Gunnar Broström, expert på inventering av hällristningar. Han hade tidigare fått tips om hällristningar i området och av de fem hällristningar som påträffades var troligen tre de som arkeologen Roger Wikell noterat. De anades genom att de framstod som rensade när de påträffades.

Före inventeringen fanns det 15 kända fornlämningar i området, två av dessa kunde inte återfinnas. Vid inventeringen framkom sex nya fornlämningar, tre övriga kulturhistoriska lämningar och tolv möjliga fornlämningar.

Området används idag som golfbana och i flera områden är det svårt att avgöra omfattningen på de markomdaningar som skett och i vilken grad den ursprungliga markytan finns kvar eller ej. Inom flera boplatslägen är det troligt att stora delar är relativt oskadade även om mindre ytor kraftigt modifierats.

Merparten av de fornlämningar som tillkommit utgörs av hällristningar i form av älvkvarnar, eller skålgropar som de också kallas. Det påträffades inte några andra figurer. Före inventering fanns det fyra lokaler nu finns det tio lokaler med hällristningar. De ligger såväl på berghällar som på stenblock. Utfallet visar att området är rikt på hällristningar, en fornlämningstyp som är svår att upptäcka då många täcks av mossa och jord. Det finns följaktligen goda förutsättningar att finna ytterligare hällristningar om det företas arkeologiska undersökningar i området.

Fig. 13. Objekt 9 / L2019: 3933 avser en hällristning om 1 älvkvarn på ett mindre block. Den ligger i kanten av ett fint boplatsläge, objekt 8, i en västslutning som ligger nedan utslagsplatsen i bilden. På bilden syns Sven-Gunnar Broström. Vy mot SV.

Vid utredningen påträffades tolv möjliga fornlämningar, varav två utgörs av möjliga gravar, en av en plats för en bro och åtta av lägen för boplatser. Två boplatslägen ligger på en höjd i skogen, på en högre nivå mellan 23 och 27 m. ö. h. Under neolitisk tid har de legat på en halvö mitt i en bred vik. Om de rymmer fornlämning skulle de kunna var samtida med de gropkeramiska boplatserna vid bl.a. Korsnäs i Grödinge, Norvik i Nynäshamn och Sittesta i Ösmo, alla ligger de på Södertörn.

Övriga boplatslägen inom golfbaneområdet, objekt 6, 8, 12, 17, 18 utgörs av ytor som varit gynnsamma för boplatser under bronsålder och järnålder. Flera ligger intill gravfält från dessa tidsperioder och uppvisar hållristningar inom de tänkta boplatstytorna. Boplatslägena kan vara skadade av golfbanans markplanering. Ursprunglig markyta är ställvis svårbedömd.

Sammantaget så har fornlämningsbilden förtätats och det märks två fornlämningsmiljöer, en i norr vid Fors gård, en i söder vid Fors Östergård. Miljön vid Fors gård omfattar platsen för Fors bytomt, gravfält samt hållristningar som vänder sig ut mot fältet och ån i väster. Rakt genom denna miljö som omfattar lämningar från bronsålder fram till historisk tid går väg 73.

Miljön i söder omfattar ett gravfält norr om Östergården, en boplatser öster om Östergården, några gravar och hållristningar som vänder sig ut mot de öppna fälten i söder. En hållristning vänder sig mot en dalgång i norr. Lämningarna i denna del hör hemma i bronsålder, järnålder och medeltid.

Utöver dessa två fornlämningsmiljöer kan det finnas en äldre miljö från stenåldern på höjden i skogen.

Fig. 14. L2013:4858 avser en hållristning om sju älvkvarnar som ligger på en flack håll i kanten av den öppna gräsmarken. Vy mot N.

Referenser

Andersson, K. 2016. Fyra boplatsslägen i Södermanland. Arkeologisk utredning etapp 2 av utpekade boplatsslägen längs med två planerade gång- och cykelvägar i Stockholms län: objekt 2 längs väg 576 vid Turinge kyrka, Kungsbro 1:1, Turinge socken, Nykvarns kommun respektive objekt 1-3 längs väg 560 vid Årsta havsbad, Västerhaninge-Berga 7:2 och 7:8, Västerhaninge socken, Haninge kommun. Arkeologistik rapport 2016:8.

Appelgren, K. 2008. Skålgropshäll vid Fors. Södermanland, Västerhaninge och Ösmo socknar, Gryt 5:2, Årsta 1:4 och Vidbynäs 1:3, RAÄ 33, RAÄ 34, RAÄ 403, RAÄ 408. Arkeologisk förundersökning. UV mitt rapport 2008:3.

Broström, S-G. 2007. Rapport över inventering och dokumentation av nyupptäckta hällristningar vid Fors, Västerhaninge socken, Södermanland.

Lindgren, C & Åqvist, C. 1991. RAÄ rapport, dnr: 2415/91. Södermanland, Väster- och Österhaninge sn, Väg 73, Jordbro-Fors. Arkeologisk utredning etapp I. Otryckt rapport i ATA.

Schützler, L. m fl. Arkeologiska förundersökningar, Jordbro-Fors, väg 73, Södermanland, Västerhaninge och Österhaninge socknar.

Wertwein, G. 2017. Västerhaninge 477:1. Arkeologisk förundersökning i avgränsande syfte av boplat, Västerhaninge 477:1 inom fastigheten Årsta 1:4, Västerhaninge socken, Haninge kommun, Stockholms län. Arkeologistik rapport 2017:14.

Åqvist, C. 1992. RAÄ rapport 1992:11. Södermanland, Väster- och Österhaninge sn, Väg 73, Jordbro-Fors. Arkeologisk utredning etapp II. Otryckt rapport i ATA.

Ählström, J. 2015. Tre gc-vägar i Stockholms län. Väg 560, sträckan Årsta havsbad. Arkeologisk utredning, etapp 1 Väg 560. Västerhaninge socken Haninge kommun, Södermanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2015:86.

Övriga arkiv och källor

Antikvariska-topografiska arkivet vid Riksantikvarieämbetet
Statens historiska museums digitala samlingar

LM – Lantmäteriets digitala register över historiska kartor Rikets allmänna kartverks arkiv

Häradskarta, Västerhaninge, år 1901-06, J112-67-5
Ekonomiska kartans blad 1951 10I1g, Västerhaninge

Lantmäteristyrelsens arkiv

Fors nr1-5, år 1638, geometrisk delination. Akt:120-8-c6:71
Fors nr1-5, år 1772, storskifte. Akt:120-8:1
Fors nr1-5, år1829, laga skifte. Akt:120-8:2
Fors nr1-5, år1859, laga skifte. Akt:120-8:6

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Fors, storskifte år1778. Akt:01-väs-34
Fors, laga skifte år 1832. Akt: 01-väs-92
Fors, hemmansklyvning år 1850. Akt:01-väs-117
Fors, laga skifte år1861. Akt:01-väs-135

Administrativa uppgifter

Länstyrelsens beteckning: 431-8788-2019
Beställare: Länsstyrelsen i Stockholms län
LSTs beslutsdatum: 2019-06-25
Företag: Haninge kommun
Landskap: Södermanland
Län: Stockholms län
Kommun: Haninge
Socken: Väster-Haninge
Fastighet: Årsta 1:4
Höjd över havet: Ca 15 - 35 meter över havet
Fornlämningar: L2013-4714 m. fl.
Typ av undersökning: Arkeologisk utredning, etapp 1
Undersökningsperiod: 5-9 augusti 2019
Koordinatsystem: Swereff 99 TM
Inmätningmetod: GPS-RTK
Undersökare: Kraka kulturmiljö AB
krakakulturmiljo@gmail.com
Ansvarig projektledare: Karin Beckman-Thoor
Krakas beteckning: 2019-10, STHLM-Haninge-Årsta-AU1
Fornreg, uppdragsnr: 201900745
Fynd: Inga fynd påträffades.
Dokument.material: Allt dokument. material ingår i rapporten.

Bilaga 1. Tabell över fornlämningar och objekt.

VH* - Västerhaninge - avser äldre beteckning i Fornsök.

Obj.nr/ löp. nr/Raä nr	Lämningstyp	Beskrivning	Status
<i>Beskrivningar hämtade från fornsök och kontrollerade.</i>			
L2013:4714 VH 624	Hällristning	Hällristning, 2,7x2,0 m (VNV-ÖSÖ), bestående av 1 fot-sula, 1 uthuggen yta, 1 fragment och 32 skålgropar.	Fornlämning
L2013:4858 VH 625	Hällristning	Älvkvarnsförekomst, 1,4x0,8 m (N-S), bestående av 7 skålgropar. Belägen på plan vittrad håll.	Fornlämning
L2014:4510 VH 143:1	Gravfält	Gravfält, 25x15 (Ö-V) bestående av 5 runda stensättningar. De är 5-7 m diam och 0,2-0,3 m h. Övertorvade. Två har kantkedja 0,2-0,5 mh av 0,5-1 m l stenar.	Fornlämning
L2014:4522 VH 260:1	Hög	Hög 15 m diam och 1,3 m h. Mittpartiet starkt skadat av jordtäkt.	Fornlämning
L2014:4526 VH 404:1	Stensättning	Stensättning, rund, 8 m diam och 0,5 m h. Övertorvad. Påförd odlingssten. I S är en källargrund, möjl. förstörd fornlämning.	Fornlämning
L2014:4527 VH405:1	Gravfält	Gravfält, 90x15 m (NÖ-SV), bestående av 6 fornlämningar. Dessa utgörs av 5 runda stensättningar och 1 kvadratisk stensättning. De runda stensättningarna är 3-8 m diam och 0,1-0,3 m h. Övertorvade. Den kvadratiske stensättningen är 6x6 m och 0,3 m h. Övertorvad.	Fornlämning
L2014:4649 VH 407:1	Gravfält	Gravfält, 160x50 m (NÖ-SV) bestående av ca 30 fornlämningar. Dessa utgörs av 1 hög och 29 runda stensättningar. Högen är 11 m diam och 1 m h. De runda stensättningarna är 4-8 m diam och 0,2-0,3 m h. Övertorvade. Den södra kanten av fornlämningen tycks något skadad.	Fornlämning
L2014:4693 VH 144:1	Stensättning	Stensättning, rund, 5 m diam och 0,2 m h. Övertorvad. Ej återfunnen.	Fornlämning Ej återfunnen
L2014:4808 VH 477:1	Boplats	Boplats, ca 200x80 m (NNÖ-SSV). Vid utredningsgrävning påträffades kulturlager, härदार och stolphål samt fynd av ben, keramik och järnbeslag. Fosfatkartering antyder att boplatsen fortsätter i V.	Fornlämning
L2014:5018 VH 260:3	Stensättning	Treudd, 7 m l svagt insvängda sidor och 0,2 m h. I S finns kantkedja. I området finns förhöjningar som kan vara ytterligare gravar.	Fornlämning
L2014:5070 VH 260:2	Stensättning	Treudd, 17 ml insvängda sidor och 0,3 m h. Övertorvad.	Fornlämning
L2014:5277 VH 144:2	Stensättning	Stensättning? närmast rund, 7 m diam och 0,3 m h. Otydlig. Över N kanten går en körväg. Ej återfunnen.	Fornlämning Ej återfunnen
L2014:5312 VH 408:1	Gravfält	Gravfält, 40x40 m (NV-SÖ), bestående av 10 fornlämningar. Dessa utgörs av 10 runda stensättningar. De runda stensättningarna är 4-6 m diam och 0,2-0,3 m h. Övertorvade med enstaka i ytan synliga stenar 0,2-0,4 m st.	Fornlämning
L2014:5606 VH 542:1	Hällristning	Älvkvarnsförekomst, 1,6x0,3 m (NNV-SSO) bestående av 4 älvkvarnar 5-6 cm diam och 0,5-1 cm dj.	Fornlämning
L2014:6360 VH 543:1	Hällristning	Älvkvarnsförekomst, 0,8x0,1 m (Ö-V) bestående av 3 älvkvarnar 5 cm diam och 0,5 cm dj.	Fornlämning
<i>Nypåträffade lämningar, samtliga är inregistrerade i Fornreg utom boplatslägena.</i>			
Obj 1 L2019:3920	Övrigt	Stenfundament, 5x3m st (Ö-V) och 1,2 m h. Kallmurad av 0,5-1,1 m st stenar. I anläggningen ingår en kallmurad terrasskant i Ö, 4 m l och 0,6 m h. Sentida.	Övrig kult. hist.lämning
Obj 2 L2019:3921	Hällristning	Älvkvarnsförekomst, bestående av 1 älvkvarn, 6 cm diam och 1 cm djup. Belägen på krön av hållavsats i S-slutning.	Fornlämning

Obj 3 L2019:3929 L2019:3930	Stensättning Stensättning	Stensättning, 5 m diam, 0,2 m h. Övertorvad. Moränsluttning mot SO. Hagmark. Stensättning, oregelbunden, ca 4-5 m stor, 0,15 m h. Övertorvad. Tall I N, sly mitt på.	Fornlämning Möjlig fornlämning
Obj 4 L2019:3931	Stensättning	Stensättning, rund, ca 4 m diam, 0,1 m h. Övertorvad, rikligt med sten i ytan, 0,2-0,3 m st. Moränsluttning. Blandskog, sly. Beväxt m 1 gran. Svårbedömd.	Möjlig fornlämning
Obj 5	Boplatsläge	Boplatsläge, 150x60 m (NO-SV) bestående av syd- västsluttning med avsatser. 25-30 m ö.h. Moränmark. Hagmark.	Möjlig fornlämning
Obj 6	Boplatsläge	Boplatsläge, 250x60 (NO-SV) bestående av krön av sadelläge och sluttningar av dalgång mellan berg. 20-25 m ö.h. Ev. är marken omschaktad då området ligger inom golfbana. Ytan utgörs delvis av en green.	Möjlig fornlämning
Obj 7 L2019:3932	Hällristning	Älvkvarnsförekomst, inom en 0,4x0,5 m st yta, är 3 älv- kvarnar 3-6 cm diam och 0,05-1,5 cm dj. Belägna på en mot V sluttande berghäll. Skogsmark	Fornlämning
Obj 8	Boplatsläge	Boplatsläge, 100x80 m (V-Ö) bestående av avsats och väst- och sydsluttning av moränmark. 20-25 m ö.h. Inom golfbana, ev. omschaktad markyta.	Möjlig fornlämning
Obj 9 L2019:3933	Hällristning	Älvkvarnsförekomst, består av 1 älvkvarn, 6 cm diam och 1,5 cm dj. Belägen på flyttblock, ca 2 m st och 1 m h.	Fornlämning
Obj 10	Boplatsläge	Boplatsläge, ca 100x90 m (V-Ö) bestående av sadelläge och sluttningar mot norr och söder. Sandig och morän- bunden mark. 25-30 m ö.h. Gles blandskog.	Möjlig fornlämning
Obj 11	Boplatsläge	Boplatsläge, 45x25 m (NO-SV), består av flack syd-slutt- ning, grus- / moränmark. 25-30 m ö.h. Tät granskog.	Möjlig fornlämning
Obj 12	Boplatsläge	Boplatsläge, 150x60 m (V-Ö) bestående av flackt krön och syd-sluttning. Moränmark med hållpartier. 20-25 m ö.h. Igenväxande hagmark. Ställvis är markytan skadad av schaktning och en golfstig. Mitt i området är ett tätt buskage där torpet Haga legat.	Möjlig fornlämning
Obj 13 L2019:3934	Hällristning	Älvkvarnsförekomst, består av 1 älvkvarn, 6 cm diam och 1cm djup. Belägen på krön av flyttblock, ca 3x2 m st, 1,3 m högt. Flyttblocket ligger på hållmark.	Fornlämning
Obj 14 L2019:3935	Lägenhets- bebyggelse	Plats för torpet Haga, området är beväxt med syren, slån, snöbär och spirea. Ogenomträngligt. Ej möjligt att identi- fiera husgrunder. Uppförd efter laga skifte 1861.	Övrig kult. hist. lämning
Obj 15 L2019:3936	Husgrund	Källargrund, 6x5 m (NNV-SSO), 1,3 m dj. Ingång i SSO, ca 1 m br. Kallmurad. Sluttning mot S. Igenväxande hagmark. Hör troligen till torpet Haga.	Övrig kult. hist.lämning
Obj 16 L2019:3919	Terrasskant	Terrasskant, 11 m l, 0,5 m h, av 0,4-0,8 m l stenar, intill 0,5 m h. Krön av bergrygg. Blandskog. 3 m NV om äldre åkeryta. Kan vara en äldre förhistorisk terrasskant eller möjligen någon avplanad yta som hör samman med torpet Haga. Belägen i kanten av ett gravfält. I NO är en ytlig grustäkt.	Möjlig fornlämning
Obj 17	Boplatsläge	Boplatsläge, 200 x 75 m (NV-SO) bestående av en flack sydväst-sluttning. Moränmark som övergår i lerjord. 15-20 m ö.h. Öppen mark, golfbana.	Möjlig fornlämning
Obj 18	Boplatsläge	Boplatsläge, 160x 40-80 (NO-SV) bestående av avsatser och flack syd-sluttning ner mot våtmark som gränsar till boplats i söder. I väster och norr är berghällar, mellan dessa är sandig och grusig mark. 20-25 m ö.h. Ställvis mycket fina ytor. Blandskog.	Möjlig fornlämning
Obj 19 L2019:3937	Hällristning	Älvkvarnsförekomst, består av 1 älvkvarn, 6 cm diam och 1 cm djup. Krön av flyttblock 1,5x1m st, 0,6 m h. Hagmark.	Fornlämning
Obj 20	Plats för bro	Plats för Bro mellan Fors och Ekeby, ungefärlig. Återfinns på kartor från tidigt 1700-tal och framåt. Idag syns inga spår i området.	Möjlig fornlämning

